

krav om mere grundlæggende forandringer. Alligevel fik gejstligheden betydning, idet dens leder, Hans Svane, og et par bisper tog et politisk initiativ og sammen med borgerstandens ledere fik afgørende betydning for begivenhedsforløbet, ligesom Carl-Johan Bryld kan pege på gejstlighedens rolle i kraft af, at den kunne stille et effektivt og landsdækkende kommunikations- og propagandaapparat til rådighed for kongen.

For helhedsbilledet er det dog heldigt, at Carl-Johan Bryld i konklusionen understreger borgerstandens betydning i kraft af dens ressourcer, der tillod den at hævde sig ved egen hjælp, og i kraft af dens politiske krav om vidtrækkende økonomiske og politiske reformer. Det er i borgerstandens og her ikke mindst det københavnske borgerskabs stilling og betydning, at man må finde den væsentligste forklaring på begivenhederne omkring statsomvæltningen i 1660, således som det også er antydnet af Carl-Johan Brylds analyse af borgerskabets interesser og af Håkon Hovstad, med udgangspunkt i Johan Jørgensens forfatterskab, i en afhandling om *Det københavnske patriciat* fra 1973 ((Norsk) Historisk Tidsskrift, 1973, s. 158-67). Ved at se gejstlighedens rolle i denne sammenhæng og ved sin analyse af beretningsmaterialet giver Carl-Johan Bryld et værdifuldt bidrag til forståelsen af et begivenhedsforløb, der står som et af vendepunkterne i Danmarkshistorien.

Ole Degn

O. Kyhl: *Den landmilitære centraladministration 1660-1763*, 1-2. (Rigsarkivet, 1973 og 1976). 259 + 389 s.

Med de moderne, billigere reproduktionsformer er det blevet muligt for Rigsarkivet at publicere også større administrationshistoriske arbejder og embeds-

etater, der hidtil blot har foreligget i manuskriptform. Det gælder den store fremstilling af den landmilitære centraladministrations historie 1660-1763, som i årene 1936-54 udarbejdedes af oberst O. Kyhl, og som nu foreligger i en tobindsudgave, idet en udgave af Kyhls *Den landmilitære centraladministrations embedsetat 1660-1763* i udgaven fra 1969 kom i samme udstyr i reprotryk 1973.

Det store detaljerede arbejde, der er blevet forsynet med personregister, vil være nyttigt for den, der arbejder ikke blot med militærhistorie og administrationshistorie, men også med politisk historie og finanshistorie. Som det er naturligt ud fra et administrationshistorisk synspunkt, er arbejdet disponeret efter den administrative opbygning, Krigskollegiet 1660-78, Krigskancelliet 1678-1763 og kommissariatsvirksomhed 1660-79 og 1679-1763. Hermed fungerer værket også i nogen grad som nøgle til det omfattende materiale i de militære arkiver.

Ole Degn

Margit Mogensen: *Fæstebønderne i Odsherred. Studier over sociale og økonomiske forhold ca. 1750-1800*. (Skrifter udgivet af Lokalhistorisk Afdeling, 4, 1974). 212 s.

Med udgangspunkt i de økonomiske og sociale forhold for fæstebønderne på proprietærgodset Dragsholm og krongodset Odsherreds gods i Nordvestsjælland har Margit Mogensen sat sig som mål at belyse forholdene for fæstebønderne, dels på private godser, dels på krongods i anden halvdel af 1700-årene. Efter et afsnit, der fører en række linjer i Dragsholms og Odsherredsgodsets besiddelsesforhold og administrative og befolkningsmæssige forhold frem til slutningen af 1700-årene, følger analyser af

fæsteforholdene og forholdene omkring landgilde og hoveri, skatter, tiende og militærtjeneste, restancer og forstrækninger. Der er tale om grundlæggende træk i bøndernes økonomi, og man får fremlagt en række data, der vil kunne indgå i den videre udforskning af bøndernes økonomiske forhold, ikke mindst når det gælder de driftsmæssige forhold ved gårdene og fæsternes forhold til hovedgård og godsledelse.

Bøndernes økonomiske forhold i egentlig forstand, deres formueforhold set ud fra skifter og synsforretninger og deres indtægtsforhold, belyst ud fra udsæd-høstudbytterelationen og kreaturholdet, behandles i et følgende afsnit, der i højere grad end de forudgående lader os se bøndernes levevilkår i en større sammenhæng. Den lille margen for bøndernes eksistens på grund af det lave høstudbytte understreges efter analyser af kildernes oplysninger om høstudbytets størrelse, og resultaterne underbygges af undersøgelserne over bøndernes formueforhold ifølge skifterne. Med rette peger Margit Mogensen på de metodiske problemer omkring skifterne, når det gælder vurderinger af betydningen af disses manglende overskud; nærmere analyser af fordelingen af værdierne i boerne på grupper som indbo, landbrugsredskaber, kornlagre, kreaturer, beklædning m.m. vil dog formentlig yderligere kunne bidrage til en forståelse af bøndernes formueforhold.

Efter endnu et afsnit af mere teknisk art, om udskiftningen af fællesskabet på Odsherreds gods 1782-1800 og på Dragsholm gods 1797-99, følger et kort slutningsafsnit, der opridser hovedlinjerne i de indvundne resultater. Selv om materialet for krongodset og proprietærgodset har vist sig på mange punkter at være forskelligt i kvalitet og kvantitet, er det lykkedes at foretage en række sammenligninger med hensyn til bøndernes forhold på de to godser. Der

vil vel kunne være tale om individuelle særtræk, ikke mindst når det gælder proprietærgodset Dragsholm. Alligevel kan man, med støtte i tidligere forskningsresultater, med god grund formode, at de af Margit Mogensen fundne forskelle i forholdene på de to godstyper har været generelle: Det har alt i alt været bedre og mere trygt at være fæster under kronen end under et proprietærgods.

Ole Degn

David Grønlund: *Historisk efterretning om de i Ribe bye for hexerie forfulgte og brændte mennesker, 1780*. Genudgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt ved Kirsten Agerbæk. (1973). 195 s.

Ribe er sørgeligt berømt for sine hekseprocesser. Det skyldes ikke blot, at der i byen i årene mellem 1572 og 1652 blev brændt mindst tolv kvinder som hekse, men vel også, at sognepræsten David Grønlund (1716-84) allerede i 1780 udgav en bog med tingbogsuddrag vedrørende disse processer.

Historisk Samfund for Ribe Amt har besørget en genudgivelse ved Kirsten Agerbæk af denne bog, der med tidens interesse for ældre tiders hekseri og heksetro og for tidligere perioders levevilkår har fået fornyet interesse. Man har valgt at nysætte bogen med moderne skrift, hvilket kan give anledning til overvejelser over, om Grønlunds bog burde have dannet forlæg for en sådan udgivelse. Bogen stammer fra den førkritiske tid; den indeholder ikke nøjagtige gengivelser af uddrag af tingbøgerne, men brudstykker og ofte temmelig frie referater, der er præget af fejllæsninger og misforståelser og vilkårligt er beskåret og suppleret med andre tekster, uden at dette overhovedet ses af gengivelsen. Det virker vel kun forstyrrende, at Mandrup Abildgård er blevet til Madrup Abild-